

Sárközy Tamás

## Mi és hogyan folytatódik a magyar kormányzásban?\*

### A nemzeti államcentrikus kormányzás folytatása

A 2014. áprilisi újabb kétharmados választási győzelem után Orbán Viktor harmadik kormányának „kormányprogramja” egyetlen szóból állt: *folytatás*.

Minek a folytatása? Úgy gondolom, a második Orbán-kormány négyéves kormányzása után ez a kérdés viszonylag könnyen megválaszolható.

2010 után a kétharmados parlamenti többséget szerző Fidesz-KDNP – mint ahogyan Orbán Viktor 2014. május 10-i miniszterelnöki eskütételét követő beszédében világosan kimondta – „*szakított a liberális társadalomszervezési elvekkel*” és „*második rendszerváltozást*” hajtott végre. Nyilván nem a szocialista rendszerhez tér vissza, sőt véglegesen szakítani kívánt a „késő kádári” maradványokkal, a poszt-kommunizmussal. Ugyanakkor szakított a rendszerváltozás után kialakult „túl demokratikus”, hatékonytalan kormányzásra vezető, általa liberálisnak nevezett államműködéssel. A magam részéről az orbáni fordulatot *másodlagos*, ún. *alrendszerváltozásnak* minősítem, hiszen benne maradt a polgári parlamentáris rendszerben, de elindult a Szovjetunió legtöbb utódállamában (Oroszország, Belorusszia stb.) alkalmazott államkapitalista modell

valamifajta enyhítettebb változata felé. Csak közeledett ehhez, mert a *keleti államkapitalista rendszer (amely nem demokrácia és nem szabad piacgazdaság) alkalmazásával nem lehet bennmaradni az Európai Unióban*, márpedig az Orbán-kormány benn kíván maradni, már csak a jelentős európai források igénybevételenek szükségessége miatt is. Ugyanakkor túlmént az 1990 után kialakított, szerintem valóban hatékonytalan szuperjogállam torzulásainak kiküszöbölésén, és a *gazdaságban félpiaცი-féllállami struktúrát, a politikában a hatalmat bebetonozó centrális erőteret, az államszervezetben jelentős centralizációt és az ún. vezérelmokrácia jegyében autokratikus vonásokkal is rendelkező, de facto prezidenciális kormányzást alakított ki*. Ez a rendszer azonban részben még mozgásban van, még egyes jellegű, egymással össze nem illesztett elemekből áll (Miklósi Zoltán), részben *még belefér* az unió kereteibe, Orbán nem ment túl a falon, az unió központi irányzata – fanyalogva ugyan, de – tudomásul vette kormányzásának unortodoxnak nevezett sajátosságait. Ugyanakkor aligha vitatható, hogy a klasszikus *jogállamisági eszme torzulásokat* szenvedett el az elmúlt négy évben Magyarországon, a gazdaságban pedig – mint

25

---

*A tanulmány a szerző Magyarország kormányzása 2010–2014. c. könyvének zárófejezete alapján készült.*

Chikán Attila ezt világosan több írásában kimutatta – nemzetközi *versenyképességünk* egyértelműen tovább romlott. Emellett, bár a nemzeti együttműködés rendszerének kellett volna a Fidesz programja szerint működnie, a *társadalom szétszakadása*, a szegénység objektív mutatói tovább nőttek, és az ideológia szakadék is tovább mélyült a „két Magyarország” között – aligha vitathatóan jórészt a kormány provokatív akciói miatt (szobor-emlékmű invázió). Sajnos a 2000 utáni fokozódó kormányzati impotenciát másfajta túlzás, a *némi erőszak*, a mesterséges konfliktuskeresés, a permanens forradalom és a lassan bármikor és bárki ellen folytatható, nemzetinek nevezett szabadságharc váltotta fel.

26

Körösényi Andrástól származó mondás, hogy a siker legitimál. Márpedig a második Orbán-kormány – ha a tényeket nézzük – kétségkívül *siker*es volt. A rendszerváltás óta nem volt olyan kormány, amely a közvélemény-kutatások szerint a négy év alatt változatlanul meg tudta volna őrizni elsőbbségét a pártversenyben. Nem volt még olyan kormány, amely ismételten parlamenti kétharmadot tudott volna szerezni (és ebből a szempontból közömbös, hogy milyen választási trükkök segítették ebben). A kormánytöbbség – élve (többször visszaélve) kétharmados többségével – szinte minden jelentősebb érdekcsoport tyúkszemére rálépett egy némileg önkényes *közteherviselési* ideológia jegyében (nevezetesen leegyszerűsítve: attól kell a pénzt elvenni, akinek van), de hatalma nem ingott meg, nem voltak számottevő tömegtüntetések, sztrájkok.

Sem a Fidesz pártszervezete,

sem parlamenti frakciója nem erodálódott a kormányzás éve alatt, a frakció és a miniszterelnök harmonikusan együttműködött (helyesebben a frakció teljesítette a miniszterelnök sugallatait-óhajait). Az Orbán-kormány – és most ismét közömbös, hogy milyen módszerekkel – először tudott kikerülni a magyar kormányok közül az unióba való belépésünk óta a túlzottdeficit-eljárás alól, némileg másfajta metodikával, mint amire az IMF gondolt, de kivonta a pénzt a szociálpolitikából, oktatásból, egészségügyből, közigazgatásból. Az infláció pedig nem nőtt, hanem jelentősen csökkent, a kormányzati ciklusban két-három százaléknál is alacsonyabbra. Igaz persze, hogy ma már kétszer annyi idő alatt fő meg a tojás a gázon, mint néhány éve, de azért a családok energiaszámlája csak csökkent, olcsóbb lett a villany, a víz (persze a gazdagoknál jobban, mint a szegényeknél, no de „mindenkinek érdeme szerint”).

A második Orbán-kormány tevékenysége abból a szempontból is sikeres, hogy nemcsak képes volt hatalmon maradni, de négy év alatt politikai vetélytársai nem erősödtek, hanem tovább gyengültek. Bevált a kitűnő politikai technika: ténylegesen létrejött az Orbán vezette centrális erőter, amely mellett jobbról és balról csak kis (legfeljebb közép-) pártok tevékenykednek. A baloldal szétesett, az MSZP-t 2014-ben szinte a nulláról kell újraszervezni, a Demokratikus Koalíció és az Együtt-PM még parlamenti frakciót sem tudott alapítani, a pártszakadás után az LMP épp-hogy bejutott a parlamentbe. A Demokratikus Koalíció feltehetően kissé erősödni fog, de az Orbánhoz hasonlóan szintén karizmatikus Gyurcsány Ferenc esetében olyan

mértékű karakterrombolást végzett a jobboldali tömegkommunikáció, hogy a lakosság többsége számára jelenleg (sőt valószínűleg középtávon is) személye nem elfogadható.

A Jobbik pedig – bár néha kellemtelenkedik – végső soron mégiscsak jobboldali erő, ideológiai alapjai (most a nyilvánvaló abszurdumokat leszámítva) voltaképp azonosak a Fideszével. Politikailag a jobboldalnak jelenleg a parlamentben nem kétharmados, hanem *háromnegyednél is nagyobb többsége van* Magyarországon, a szélsőséges jobboldali kilengéseket pedig Orbán („két pofon”) kezelni tudja, több esetben szinte hasznot hajtának számára. A *konfliktusos demokrácia* tehát sikerrel járt, a többségi demokrácia szinte hibátlanul működik nemcsak a parlamentben, hanem a civil világban is – az utcát a Civil Összefogás Fórum (Békemenet) uralja. A kormánynak belpolitikailag nem kell számolnia reális ellenérővel. A ballib oldalon egyelőre Gyurcsány Ferencen kívül más jelentősebb egyéniségnek-erőnek híre-hamva sincs, zömmel csak régi leharcolt politikusokat találhatunk. A magyar – egyre csökkenő létszámú – politikai értelmiségben ugyan még mindig a liberális gondolkodók vannak szerintem többségben, és színvonalban nyilván erősebbek a másik tábornál, de ők is zömmel leharcolódtak. Számomra tragikomikus volt, amikor a mai professzionista, kőkemény politikusok világában, a XIX. századi hagyományokat folytatva, Farkasházy Tivadar szárszói kertjében Konrád György, a híres író akarta elrendezni 2013-ban a baloldali ellenzék vezetését. Láthatóan Ungváry Rudolf „ellenállás-dicsérete” sem jön be: a civil társadalom

ellenállása minimális volt az elmúlt években a kormánnyal szemben, a liberális gondolkodás felett valóban beborult nálunk az ég.

Az orbáni politikai stratégia más szempontból is sikeres volt.

Orbán Viktor szándékoltan szinte tisztán *politikai kormányzást* valószínűsít meg. A szakértelem (Orbánnál „szakártalom”), a *technokrácia háttérbe szorítása* számtalan részhibát, szakmai hibát eredményezett az elmúlt években, de a politikai hatalmat nem ingatta meg. Az alapvetően kicserélt és rendkívül megfiatalított államigazgatási apparátus működőképesnek bizonyult, bár színvonala nyilvánvalóan csökkent. A rendkívül erőteljes központosítás persze számos anomáliával járt, a politikai akarat mindenáron való érvényesítése sokszor hátrányokat okozott, de az önállótlánodott, hierarchizált államigazgatás zömmel megvalósította a politikai célt. A szakterületek élén politikai államtitkárok, a kormányhivatalok élén politikus kormány megbízottak állnak. A politikai államtitkárok jelentős része országgyűlési képviselő – így ezáltal is összeforr a kormány és a parlamenti frakció. A Fideszben „mamelukfrakció” van, a kormánynak és a frakciónak egységes alapja pedig az ugyancsak erősen centralizált Fidesz pártszervezet.

A második Orbán-kormány képes volt

a) végrehajtani a közigazgatásban, a gazdasági-társadalmi élet intézményei élén az ún. *személyi rendszerváltozást*, ismeretlen emberekre kicserélni az eddigi, általuk posztkommunistának nevezett közigazgatási-gazdasági-kulturális elitet (most már tényleg ki kell cserélni a telefonkönyveket), továbbá

b) sikerült alapvetően átalakítam

ni az eddigi, alapvonásaiban liberális jogrendszert (alacsonyabb színvonalú, kaotikus *jogrendszert* tekintve, de mindenképpen mást, mint ami 1990 után kialakult).

A kormányzás sokszor a „hozzákezdünk, aztán meglátjuk, mi lesz” elv jegyében működött, rengeteg volt az ötletszerű, utóbb megalapozatlannak bizonyult döntés, és az ezzel járó állandósult módosítás. De a politikai cél, a *stratégia változatlanóságát* Orbán Viktor a sok ad hoc – néha egymásnak is ellentmondó – kormányzati akció ellenére fenn tudta tartani. A kalandor, hazárd vonások ellenére a sok állandóan változó, kaotikus rész-döntés végső soron benne maradt az *egységes politikai koncepció* keretében. A stratégiai kormányzás sikeresnek bizonyult: új honfoglalás kezdődött. Orbán alkalmazkodni kívánt az egész világon kialakult kockázattársadalomhoz („bármilyen megtörténhet”), és ehhez új államfelfogást alakított ki, amelyet a 2014-gyel induló új kormányzati ciklus elején „*munkaalapú illiberális államnak*” nevezett (meglehetősen viharos itthoni fogadtatást, illetve nemzetközi felháborodást kiváltva).

A kormányzás talán legerősebb területe a *kommunikáció* volt, képes volt kiépíteni a virtuális Magyarországot. Orbán Viktor hihetetlen jó médiamarketing-kormányzást folytatott, el tudta adni a lakosságnak a nagy víziókat, a nagy álmokat, a „magyarságteljesítmenyt”. Magyarország igenis jobban teljesít, miniszterelnöke pedig Európa erős embere, „*tiszteletet*” a magyaroknak (és ebből a szempontból nem baj, hogy a „tisztelet” amerikai westernfilmekből átvett elem: nem adta meg a kellő tiszteletet nekem, ezért lelőttem). Mint ahogy Berlusconi Forza Italiájának

lekopírozása is simán elfogadottá vált – hajrá, magyarok, hajrá, Magyarország. A kormányzati kommunikáció persze sokszor torzít, nincs távol a verbális agressziótól sem, de primitivitása ellenére rendkívül hatásos, a „papagájkommandó” (Kuncze Gábor) sikerpropagandája hat a lakosságra. A kormány hatalmas médiafölényre tett szert, amelyet rendkívül nagy hatásfokkal használ ki. Vita nincs, minden bírálat káros, vagy sértettségből, mellőzésből, rosszindulatból vagy alulinformáltságból származik. Don't worry, be happy – virágzik Kerényi Imre pityangja.

A média- és marketingkormányzás szükségképp *plebejus kormányzás*. Mi nem elitkormányzást folytatunk, közvetlenül az emberekhez fordulunk, és nem zárt ajtók mögött, érdekképviselletekkel egyezkedünk. Egyébként is az egyezkedés, a megállapodás a gyengeség jele, győztes meccset döntetlenre nem adunk. Igenis – büszkén vállaljuk – *populista kormányzást* folytatunk. A nép, az emberek bíztak meg bennünket, adtak számunkra kétharmados döntési lehetőséget. És a népszuverenitásból kifolyólag döntünk is, kielégítve a nép igazságvágyát. Mint Orbán Viktor mondta nemrég eskütételi beszédében: a jó kormányzás a „nemzet lelkének, szellemének” megértésén alapul. A magyarság lelkében pedig a természetes igazságérzet dominál, vad keleti sztyeppék szélviharai tombolnak. A nemzeti radikalizmus politikája a nemzeti romantikán, a népléleken, az adott esetben irracionálisnak tűnő érzelmeken alapul. A nép egészséges jogérzéke áthatol a formális jogon. („Nem a jog az abszolút jó” – Láncki András.)<sup>1</sup> Az Orbán-kormány pedig másként értelemzei a jogállamot, mint az Európai

Unióban vagy a legtöbb nyugat-európai országban szokásos. A jog a nép érdekében folyó kormányzás eszköze és *nem korlátja*. A néptől nyert hatalomnak önmagától van igaza. A népszuverenitás megtestesítőjével, az Országgyűléssel és az annak bizalmából működő kormánnyal szemben *nem lehetnek ellenhatalmak*. Elkülönült hatalmi ágak persze működhetnek, de nem ellenhatalmi jelleggel. A nép nem kívánt velünk szemben fékeket, ellensúlyokat, hiszen mi is a néphez tartozunk, rendes vidéki gyerekek, a nép fiai (és nem lányai – lásd Fürjes Balázs kormánybiztos macsó beszédét a Ferencváros pályaaavatóján) vagyunk.

És az Orbán-kormány a ciklus alatt le is építette az elmúlt húsz évben valóban túlbujánzó önálló hatalmi ágakat, mégpedig a hatékony kormányzáshoz szükséges mértéken *jóval túlmenve*. Részben személyi intézkedésekkel, részben az Alaptörvényen alapuló törvényi hatásköri változtatásokkal operált, és a ciklus végére ténylegesen *ellensúlyjelleggel működő, kormánytól független hatalmi ág lényegében nem maradt* Magyarországon.

Az európai jogállamisági standardtól való eltérésnek persze hátrányos következményei is voltak. Azért az eléggé példa nélküli, hogy az Európai Parlament három alkalommal is foglalkozott a kormányzati ciklus alatt a magyar „elhajlással”, és 2012. február 16-i állásfoglalásában az alábbiakat mondta ki: „A parlament... súlyos aggodalmának ad hangot a demokrácia, a jogállam, az emberi és szociális jogok, a fékek és ellensúlyok rendszere, az egyenlőség és a megkülönböztetés tilalma terén felmerülő magyarországi helyzet miatt.” A nyugat-európai sajtóban – annak konzervatív

jobboldali részében is – példátlanul kemény bírálatokban részesült az Orbán-kormány. A kormányzat nemzetközi elszigeteltsége jelentősen erősödött. A kötelező nemzetközi protokollon túlmenően, mind Amerikában, mind az unióban az Orbán-kormány fekete báránnyá vált – a néhai harcos antikommunista Axel Springer kedvenc lapja, a Die Welt bizony Orbánt pusztai Putyinnak nevezte, pedig a Die Welt bizony nagyon nem ballib sajtóorgánium (bár a magyar kormányzati propagandában sokszor annak nevezik).<sup>2</sup> Mit is mondott némi túlzással Széchenyi 1857-ben: „A sok tényező közül, amelyek szerepelnek abban, hogy fajunkat megmentse a teljes megsemmisüléstől, kétségkívül a legfontosabb az a vélemény, amelyet rólunk külföldön táplálnak.” (Orbán 2014 őszére tervezett amerikai útja kapcsán sem tudta elintézni a magyar diplomácia, hogy Obama elnök Washingtonban fogadja a magyar miniszterelnököt.)

Az Orbán-kormány – nem pejoratív értelemben mondom – valódi *nacionalista kormány*, vagy ahogyan Orbán Viktor mondja, a „*nemzeti ügyek kormánya*”. Ebből a szempontból is belpolitikailag – bár a szomszédpolitika némileg megsínylette a kormányzat néhány kirívóan durva akcióját (lásd a magyar Országgyűlés „sírgondnoki” [?] tevékenységét Nyíró József székellyföldi újratemetési kísérleténél) – rendkívül sikeres volt. A külföldön élő magyarok állampolgárságának ösztönzésén alapuló nemzetpolitika az ilyen állampolgárok szavazati jogának biztosításával („nincs kétféle állampolgár” – de így az is beleszól az ország kormányzásába, aki nem itt él, nem itt adózik) elérte nemcsak a nemzet nyelvi-kultu-

rális, hanem *politikai egységét* is, lévén, hogy az így szavazati joghoz jutó „szatellitmagyarok” kilencvenöt százaléka a Fideszre szavazott. (Persze ezért fizetni is kell: a felvidéki magyar, ha felveszi a magyar állampolgárságot, elveszíti a szlovákot.)

A patriotizmus, a hagyományos magyar sérelmi politika felújítása (nem leszünk gyarmat, nem kapunk elég tiszteletet) főleg a képzetlenebb lakosság körében igen hatásos politikai fegyvernek bizonyult. A kormányzat ugyanakkor sajnálatos módon néhány látványos akciójával (egy ideig zászló helyett a parlamenten, amely zászlót jobbkios képviselők a ciklus végén ki is dobták az ablakon) erősítette a lakosságban az unióval való szembenállást. Mindenképp károsnak tekintem a „keleti szél” túlpropagálását is, mintegy az ázsiai diktatórikus rendszerekre való kacsingatásként. A kelet felé irányuló külgazdasági tevékenység erősítése helyes törekvés, de remélhetőleg exportnövekedést, illetve beruházásnövekedést céloz, és nem diktatórikus kormányzati módszerek átvételét jelenti, mégpedig zömmel még mindig kommunista vagy posztkommunista egyeduralmi rendszerektől (Kína vagy Kazahsztán stb.). Teljesen irreális továbbá azt hinni, hogy a keleti gazdasági kapcsolatok megelőzhetik a nyugati orientációt – csak *kiegészítést* képezhetnek. Igaza van Navracsics Tibornak, aki szerint a *keleti nyitás* (én inkább úgy mondanám, hogy a korábbi törekvések felerősítése) *nem jelenthet nyugati zárást*, de ezt legfőképp saját miniszterelnökének kell mondania, aki mesterséges konfliktuskeresésében olyanokat mondogat, hogy mentalitásukkal az unió vezetői

egy vidéki kócerájt sem tudnának elvezetni. A Békemenet unió elleni kirohanásait sem kellene kormányzati oldalról túlzottan „megérteni”, az unió kívül ugyanis nincs élet a magyar gazdaság számára, Magyarország pedig sohasem fogja vezetni az uniót, és illiberálissá átalakítani, tudniillik nincs hozzá ereje. A világválság persze hatott az unióra, de épphogy nem a liberális jóléti állameszme feladására készülnek, hanem a hibák, a devianciák kiküszöbölésére, a jogállamiságon alapuló többpártrendszeri demokrácia fejlesztésére. Németországban például épphogy nem a többségi demokráciával, hanem a két nagy politikai erő *nagykoalíciójával* értek el jelentős gazdasági növekedést.<sup>3</sup>

Nem vitás, hogy nemzetközi téren az *alapellentmondás* az, hogy Orbán Viktor szakítani kíván a liberális társadalmi és gazdaság szervezési elvekkel, a nyugati értelemben vett jogállamisággal, ugyanakkor az unió lényege a korszerű liberális gazdaságpolitika és a klasszikus jogállamiság. Amíg azonban uniós tagállam vagyunk, az unió alapértékeit az Orbán-kormánynak is („fogcsikorgatva”) tiszteletben kell tartania. Kormánypárti szakírók sokszor arra hivatkoznak, hogy hasonló intézkedések, mint amelyeket az Orbán-kormány tett, más uniós országokban is előfordulnak. Miért hivatkoznak Brüsszelben arra, hogy korlátoztuk az Alkotmánybíróság hatáskörét, amikor több uniós országban nincs is alkotmánybíróság – mondják. Így igaz. De ha az Orbán-kormány különböző intézkedéseit összeadjuk, egy olyan *államszervezeti összkép* jön ki, amely az uniós alapértékek szempontjából nézve nem kedvező számunkra. *Az összkép a fontos, az*

pedig eltér az uniós standardtól. Még belül vagyunk az uniós jogrend határán, de már nagyon rezeg a léc. Az unió egyelőre nem tesz semmit, hiszen a piacról képesek vagyunk az ország finanszírozására és a görög–olasz–spanyol–portugál gazdasági problémák lekötik őket, de ez a helyzet bármikor – véletlen események hatására is – megváltozhat, főleg akkor, ha a magyar unortodox kormányzati megoldásokat modellként propagáljuk, át akarjuk vinni a többi kelet-közép-európai országra is. Jürgen Habermas szerintem megalapozottan jelentette ki: Magyarország távolodik Európától. Nemzetközileg leértékelődöttünk, a magyar kormányzati intézkedések többségét az európai és amerikai közvélemény meghatározó része elutasítja. Az unortodoxia legfeljebb Lukasenka fehérorosz elnöknek tetszik, aki maga is orosz támogatásból él. Erre vágyunk mi is? Ez tenné versenyképessé a magyar államot?

Az ún. *putyinizmust* az unió kívül lehet követni, de az *európai gazdasági és jogközösségen belül nem*. Önmagában súlyos aránytévésztés a magyar kormányzásban Oroszországgal, Kínával vagy Indiával példálózni (érdekes módon Brazília vagy Dél-Afrika kimaradt, bár a futball-világbajnokságok alkalmával Orbán Viktor járt ott). Ezek tudniillik *nagyhatalmak*, Magyarországtól alapvetően eltérő lehetőségekkel (még a szintén Tusnádfürdőn említett, a radikális iszlámmal küszködő Törökország is regionális hatalom). Emellett Kína, India és Oroszország egymástól alapvetően eltérő társadalmi rendszerrel bír – például Kína még mindig kommunista ország. Hogy Szingapúr hogyan került a 2014. júliusi bálványosi szabadegyetemen el-

hangzott Orbán-beszédbe városálamként és a nagybankok hazájaként, az számomra rejtély – talán onnan, hogy a magyar gazdagok az unió banktitok-feloldási akciói miatt mostanában Szingapúrba viszik ki a pénzüket.

Az, hogy diktatórikus politikai rendszerekkel – azokat piacgazdasági elemekkel párosítva – jelentős gazdasági sikereket lehet elérni, nem új felfedezés. Húsz-harminc éve közismert a társadalomtudományi irodalomban, bár példaként inkább a távol-keleti kistigriseket, így Dél-Koreát szokták felhozni, ázsiai féldiktatúrákat – akkor sem, ha gazdasági teljesítményben (főleg rövid távon) megelőzik a demokratikus országokat – Európa közepén azonban már nem lehet példának tekinteni, még kevésbé ilyen autokratikus rendszerek alapvonásait átvenni.

*Nemzeti államot* természetesen lehet az Európai Unión belül is működtetni, az unió központi irányzata sosem tagadta a nemzeti sajátosságokat, a nemzeti tradíciók, a nemzeti kultúra jelentőségét. Olyan kormányzást is ki lehet alakítani, amely az individuális emberi szabadságjogok mellett erősebben figyelembe veszi a közösségi vonatkozásokat, az állampolgári kötelezettségeket is (*közösséglvűség*). Illiberális államot azonban, tehát olyan államot, amely kiüresíti a polgári parlamentáris demokráciát, amely féldiktatúra, az Európai Unióban „építeni” nem lehet (nem véletlen azért, hogy Orbán Viktor 2014. júliusi elhíresült tusnádfürdői beszédéből az angol fordításban az illiberális jelző kimaradt). Bethlen István „irányított demokráciája” vagy Gömbös Gyula „fehér radikális Magyarországa” felett pedig végképp eljárt az idő,

csak „eltorzult magyar alkat” (Bibó István) vágyhat erre, és ez ismét csak zsákutcába vezethet.

A második Orbán-kormány következő jellegzetes ismérve az *etatizmus*, az erős állam ideológiája, az állami beavatkozás a gazdaságba, illetve a humánszférába. A világválság hatására kétségkívül számos országban növekedett az állami beavatkozás, az állami protekcionizmus. Megfigyelhető ez az alapvetően liberális alapállás fenntartása ellenére az unióban, illetve az unió többi tagállamában is, de az Orbán-kormány tevékenysége e téren is *messze meghaladta az uniós átlagot*. Bár a világválság egyértelműen véget ért, és az ún. helyreállítási szakaszba kerültünk, Orbán számára *mindig válság* van, mindig van valamilyen szokatlan helyzet, amely „nem szokványos megoldásokat” kíván.

A kormányzati etatizmusnak három összetevője van: a *közigazgatás túlcentralizálása, a piacgazdaság korlátozása, végül az állam ideológiai hatalomként való fellépése*.

A közigazgatás centralizálása megnyilvánult

a) a kevés integrált minisztériumon keresztüli kancellári kabinet-kormányzásban,

b) a kormányzati területi államigazgatás teljes kiépítésében – megyei kormányhivatalok, járási kormányhivatali kirendeltségek,

c) a területi-települési önkormányzatok hatáskörének jelentős csökkentésében, közintézményeik zömének állami fenntartásba vételével. Az összkormányzati érdekek érvényesítése az eddig túlburjánzó ágazati és területi részérdekekkel szemben véleményem szerint helyes törekvés, amelyet 2010–2014 között sikerrel meg is valósított az Orbán-kormány. Ugyanakkor a

központosítást mértéktelenül eltúlozták, a helyi önkormányzás lehetőségeit a minimumra szorították, holott az önkormányzatok túlnyomó többsége is a Fidesz irányítása alatt állt. Ugyancsak igen alacsony szintre esett vissza a civilekkel partneri kormányzás is (amely eddig sem volt túl erős). *A kormánytöbbség „jó állama” egy erős, beavatkozó központosított politikai állam*.

A magyar gazdaság alapvetően még piaci jellegű, *nem államkapitalista*. De részben törvényhozási úton, részben formátlan eszközökkel a piacgazdaság működésébe olyan mértékben avatkozott be az elmúlt négy évben a magyar állam, hogy lassan már *félpiaci-félállami rendszerről* beszélhetünk. Nem is annyira az állami szektor növekedett, mint inkább az állami beavatkozás a piaci folyamatokba – stratégiai megállapodásokkal, különadókkal, állami vállalatoknak nyújtott külön kedvezményekkel, a hívek jutalmazásával, a nem hozzájuk tartozók gazdasági pozíciókból való kiszorításával. (Lassan már a korábbi támogatókat, így Demján Sándort vagy Csányi Sándort is kóstolgatják egyesek, a nemzeti radikalizmus logikájából következően az *egész torta kell*.) A Népszabadság 2014. március 6-i számában közölt „Ortodox lenyúlás” című összeállítás szerint a nemzeti össztermék több mint tizede került az újrafarmált gazdaságban a „holdudvarhoz”. Szerintem ez a becslés nagyjából megfelel a valóságnak, és ne feledjük, a tőkeszegény magyar kis- és középvállalkozások igen jelentős része az állami megrendelésektől függ, állami megrendelésekkel kézben tartható. Ugyanakkor szerintem az is túlzás, ha „fideszes rablógazdaságról” beszélünk (Debreczeni József), avagy „maffiaállamról”



(Magyar Bálint). A politikai ellenfél kriminalizálása – hiszen Magyarországon a maffiát mindenki a szervezett bűnözéssel azonosítja – nem helyénvaló (bármelyik politikai csoport teszi azt). A maffiaállam által működtetett magyar polip igen jól hangzó politikai kifejezés, de épphogy nem tudományos szociológiai modell.

Végül a kormányzat egyre jobban ideológiai hatalomként is viselkedett az elmúlt ciklusban. A hagyományos *nemzeti keresztény gondolat* jegyében átformálni kívánja a közoktatást, a felsőoktatást, a társadalomtudományokat, a művészeteket, a kultúrában háttérbe kívánja szorítani a szerinte harminc-negyven éve e területeken uralkodó polgári liberalizmust. Ennek az egyébként tartalmilag nem teljesen világos programnak lényeges része az *emlékezetátépítés*, a Horthy-korszak „vívmányaihoz” való visszanyúlás, néha egészen provokatív módon, mint a birodalmi sas és az ártatlan angyalka szobrának felállítására a második világháború utáni békeszerződés miatt el nem távolítható szovjet felszabadítási emlékmű ellenében. (A téren van még Reagan, Bandholtz, Horthy plusz Hegedűs Loránt lelkész apjának szobra – érdekes társaság.)

Érdekes megfigyelni, hogy egy olyan hihetetlenül pragmatikus kormányzás, mint amilyen Orbán Viktoré, mennyire vágyik elméleti, ideológiai alapokra, amelyeket – némi ifjúkori eltévelyedés után – a *nemzeti keresztényi eszmeiségben* talált meg (néha oly módon, hogy még a katolikus egyház vezetőinek is kellemetlen). Orbán Viktor újabban már nem konkrét kormányzati kérdésekről szóló beszédeket tart, hanem erősen elvont ideológiai elemekben tobzódó „előadásokat”,

ezek számomra némileg komikusak. Ebből a „Soli Deo gloria” volt nekem a csúcs a 2014. május 10-i „trónfoglaló” beszéd végén (no persze egy kis dicsőség a szónoknak is jutott). Mekkora nevetett volna ezen a huszonéves Orbán Viktor.

A *konzervativizmus* felélesztését, a *kereszténydemokrácia értékeinek* feltámasztását a magam részéről egyáltalán nem találom negatívnak, Európa jó részén ez a vezető világnézeti irányzat. De nem az elavult, régimódi konzervativizmust kellene erősíteni, hanem a *modern keresztény világnézetet*, amely igenis liberális, más nézetek iránt is toleráns, nyitott. Például a családtámogatás igen pozitív dolog a kormányzat részéről, feltéve, ha azt nem túlozzák el más életmódot folytatók (élettársak) kárára. A Horthy-korszakból sem kellene szélsőséges példákat választani, mint például az irodalomból Nyíró Józsefet vagy Vass Albertet, hiszen a korabeli uralkodó irányzat Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Molnár Ferenc és más polgári írók voltak, és nem a nyilas parlament tagja, Nyíró József, illetve a Romániában háborús bűnösnek nyilvánított és a korábbi Magyarországon szinte ismeretlen költő Vass Albert.

A Fidesz politikai stratégiájának a megvalósítása szempontjából tehát mindenképp *sikeres* volt a második Orbán-kormány tevékenysége, az általa kitűzött politikai célt jórészt elérte, és megalapozta azt a folytatást, amit Orbán Viktor az újabb kétharmados győzelem után meg is ígért. Az Orbán-kormány hatalomtechnikai szempontból hihetetlenül professzionista, rendkívül ügyes, rafináltságban szinte utolérhetetlen, alkalmazott tömegkommunikációs eszközei pedig vérprofik.

Hangsúlyozni szeretném azonban azt is, hogy a 2010–2014 közti kormányzati tevékenységben

a) számos helyes döntés született, számos olyan döntés, amely évtizedek óta fennálló anomáliákat szüntetett meg, illetve

b) több olyan döntés, amely ugyan vitatható, de képviselhető. E vonatkozásban az alaphiba az alapvetően helyes célok *eltúlzása*, illetve a kormányzati stílus sokszor észlelhető *bárdolatlansága*, a *kormányzás kulturáltságának hiánya* volt.

A kisebb parlament és az egyfordulós választás, a nemzetiségi képviselők részvétele az Országgyűlés munkájában mindenképp helyes döntés volt. A közigazgatás-fejlesztés Magyar-keretprogramjának keretében tett intézkedések zöme is helyeselhető. A háromezer-kétszáz önkormányzat Magyarországnak megszüntetése, a minisztériumi „dekók” kormányhivatalokban való egységesítése jó döntés, mint ahogyan az önkormányzati adósságkonszolidáció is. E körben is – szerintem – a központosítás eltúlzása, a saját pártpolitikai érdekeik céljából történt manipulációk kifogásolhatók.

A kevés integrált minisztériummal történt kabinetkormányzás az angol típusú junior miniszterekre emlékeztető politikai szakállamtitkárok beépítésével működőképesnek bizonyult. Orbán Viktor maximálisan kihasználta az 1990-ben bevezetett ún. kancellári rendszerben rejlő lehetőségeket, anélkül hogy közjogilag áttért volna a prezidenciális rendszerek valamely válfajára, az állandóan erősödő miniszterelnökség bázisán *ténylegesen prezidenciális kormányzást* folytatott. Orbán lényegében három kormányt

irányít összehangoltan ezen de facto prezidenciális kormányzás keretében: *a formális kormányt, a parlamenti frakciókormányt és a pártkormányt*. A prezidenciális kormányzás természetesen fel erősítette a kormányzásban az *informalitást*, a normativitás csökkentését a diszkrecionális elemek javára – végső fokon minden lényeges ügyben a miniszterelnök dönt szabad mérlegelése szerint, az ilyen típusú döntéshozatal minden előnyével és hátrányával.

A gazdaságra áttérve, a magam részéről egyetértek a munka, a teljesítmény előtérbe állításával, feltéve, ha az nem torkollik manipulatív bank- és tőzsdeellenes propagandába. (A munkaalapú állam kifejezés félreértésekre adhat alapot, munkaalapúnak a gazdaságnak kell lennie.) A különadók bevezetése is bizonyos mértékig indokolt volt, a mérték, az ideiglenesség elfelejtése, a közteherviselés hamis ideológiájával való álcázása azonban ugyancsak túlzás. A közszolgáltatások körében a privatizáció eltúlzott mértékének korrigálásával, a visszavásárlásokkal – bizonyos mértékig – ugyancsak egyet lehet érteni. Ugyanez a helyzet a közszolgáltatások körében a maximált hatósági árak alkalmazásával, feltéve, ha azt nem túlozzuk el, és nem nemzetközi szerződések megszegésével tesszük. Az állam, illetve önkormányzati közszolgáltató vállalatok megfelelően értelmezett „nonprofit” működtetésével is egyetértek.

A foglalkoztatás növelése természetesen szintén helyes cél, bár torzít a mintegy félmillió külföldön dolgozó, illetve a közmunkások ide való beszámítása. (Azt, hogy a közmunka bizonyos mértékig rendszeti kérdés is, jól mutatja a köz-

munkaügy BM-hez való telepítése.) Ha azt értjük munkaalapú államon, hogy az állam támogatja a munkaképes állampolgárokat, hogy dolgozhassanak, az elfogadható. Az állam segítse a megfelelő munkahelykínálat kialakulását. Az elvtelen segélyezés, avagy munkaképes emberek rokkanttá nyilvánítása, a negyvenes éveikben járó emberek nyugdíjazásának korábbi elterjedt gyakorlata nyilván helytelen volt. A változtatás tehát indokolt volt, de törvényes módszerekkel és jóval szűkebb körben kellett volna végrehajtani.

Az ún. *rezsicsökkentés* persze vitatható, de kormányzati oldalról védhető lépés. Itt tudniillik ténylegesen a rövid távú és hosszú távú érdekek ütközéséről van szó, és a kormány jogosult a rövid távú érdekek elsődlegessége mellett dönteni. E döntés, főleg annak mértéke hosszabb távon természetesen több hátránnyal járhat, mint előnnyel: minőséggyengülés, fejlesztések elmaradása, kevesebb munkahely. Ugyanez a helyzet az ún. egykulcsos jövedelemadóval is, amelynek bevezetése szerintem még korai volt. Önmagában – persze elméleti közgazdasági oldalról nyilván vitatható – képviselhető egy olyan kormányzati álláspont, amely szerint a személyi jövedelemadót és a társasági adót csökkenteni, a forgalmi adókat (áfa) pedig növelni kell. Az arányokra, illetve a költségvetés teherbíró képességére persze vigyázni kell, mérlegelni kell és figyelembe kell venni a társadalmi hatásokat is – nevezetesen, hogy ez az adórendszer kedvező a nagy keresetűeknek, kedvezőtlen a gyengébben keresőknek, fokozhatja tehát a társadalom szétszakadását.

Hasonló a helyzet az államadóság tekintetében. A kormány szerint ez kisebb mértékben csökkent,

az ellenzék szerint viszont növekedett – hosszabb távon szerintem is inkább növekedett. Hosszabb távon továbbá az ország kötvénykiadás útján való finanszírozása nyilván drágább az IMF-hitelnél, és növeli az államadóságot is, rövidebb távon viszont csökkentheti. A kormány jogosult dönteni arról, hogy igénybe veszi-e az IMF olcsóbb hiteleit az IMF feltételeivel, vagy nem, és ez utóbbi esetben a piacról finanszíroz. Ezt közgazdasági elvi szempontból ugyan lehet kifogásolni, lehet azt mondani, hogy nem célszerű, de ebben a választásokon győztes pártok jogosultak dönteni. Ugyanakkor Magyarország az IMF tagja, ezért az IMF-et kormányzati oldalról becsúszni aligha helyénvaló.

Ezekben a vitás gazdasági kérdésekben szerintem tehát a kormányzati döntések legitimek, feltéve, ha nem sértik a jogállamisági alapelveket (pl. nem visszamenő hatályal vezetnek be őket), és nem ütköznek nemzetközi szerződésbe. A kormány jogosult saját gazdaságpolitikájának a megvalósítására, költségvetési prioritások megállapítására, például a sport javára. Ha azonban konkrét rövid távú gazdaságpolitikai döntéseket beteszünk az alkotmányba (Alaptörvénybe) vagy a sarkalatos törvényekbe, az már hiba. Ezek tudniillik olyan technikai döntések, amelyek idővel változhatnak – adózási kérdések végképp nem tartoznak az Alaptörvénybe vagy a sarkalatos törvényekbe. Például nem lett volna szabad az Alaptörvénybe tenni azt a deklarációt, hogy Magyarország hivatalos pénzneme a forint, ami jelenleg ugyan igaz, de nemzetközi szerződés kötelez minket (időhatár nélkül) az euró bevezetésére, amely kellő időpontban makrogaz-

dasági szempontból nyilvánvalóan kedvező lesz Magyarország számára.<sup>4</sup>

Ami viszont ténylegesen ellentétes a keresztény konzervatív világnézettel, az a kormányzati technológia, az az arrogáns kormányzati stílus. A helyes, a jó gazdasági-társadalmi célokat is lerontja a *kormányzati eszközök kulturálatlansága*, a különböző pökhendi nyilatkozatok, az állandósult trükközés, a politikai vagányság mértéktelen eltúlzása, az öncélú durvaság. Ez konzervatív jobboldali embereket is megalapozottan sért – *nagyon nem konzervatív, keresztény gondolkodásmód*. Gusztustalan a mi embereink legyenek mindenütt pozícióban jelszóval történő humánpolitika. Az olyan abszurd – és az ország nemzetközi tekintélyét súlyosan sértő akciók, mint a keresztény örömet lefejező baltás gyilkos kiadása, feltehetően gazdasági előnyökért, nemzeti hősként Azerbajdzsánnak, sokat rontanak a kormány nemzetközi hírnevén. A gyakran tapasztalható nagyképűség is borzasztó – „mi a politika művészei vagyunk”, „simán átvágjuk az uniót”. Sajnos a kétségtelenül jelentős államférfiúi adottságokkal rendelkező miniszterelnök előadásában egyre több az „én” szóhasználat, voltaképp nem mindenkit állít az Isten „sasszárnyakon hordozva” a nemzet élére.

Van-e magyar modell – kérdezi Láncki András, amelyet más (főleg volt szocialista) országok követhetnek?<sup>5</sup> A Nemzeti Érdek 2013/3. számának vezércikke így definiál: „A magyar modell azt jelenti, hogy a felmerült kérdésekre nem ugyanazt a választ adjuk, mint a *világ rajtunk kívül fekvő része*. Más problémákat azonosítunk, és *tudatosan mást csinálunk, mint a többi-*

*ek*. Az elmúlt három év tehát arról szól, hogy vannak és lehetnek magyar megoldások. Még akkor is igaz ez, ha *három éve azt mondja Európa, ezt így nem lehet*.” Véleményem szerint természetesen lehetnek egyedi magyar nemzeti megoldások, de ezektől még nem lesz *modell*. Barcza György magyar gazdasági modelljét sem érzem igazán meggyőzőnek, tudniillik az általa felhozott hat ismérvtől nem elég a modellképzéshez, például a népeségcsökkenés megállításával szinte minden európai ország küzd, hasonló a helyzet a munkaerő-piaci reformmal.<sup>6</sup> *Irányított nemzeti kapitalizmus* (Tölgyessy Péter) a mai nyitott társadalmakban, a globális fiskális turbokapitalizmusban már nem hozható létre. Azt pedig, hogy zum Trotz, l'art pour l'art eltérjünk az Európában általánostól, anélkül, hogy ez egyébként indokolt lenne, Antall József szavaival élve, *számárság*. A magyar nemzeti identitás az Európai Unió alapértékeinek tiszteletben tartásával is érvényesülhet. Az öncélú önállóságra, a teljes függetlenségre törekvés adott esetben növelheti a függőséget (például Oroszországtól). A modell ugyanis rég fel van találva a posztkommunista országokban, nevezetesen az *autokratikus államkapitalizmus*, amely a Szovjetunió legtöbb utódállamában működik. Magyarország ne legyen a „Nyugat feneke”, de aligha lehet a „Kelet homloka” – mondotta megalapozottan Nagy László, a halhatatlan költő.

*Az illiberális állam koncepcióját* nem lehet helyeselni, ha az enciklopédia szerint ezen a kifejezésen *kiürült áldemokráciát* kell érteni. Az, hogy Európán és az Amerikai Egyesült Államokon kívül a világ

számos állama féldemokráciában él, valós megállapítás volt Fareed Zakaria indiai származású amerikai újságírótól 1997-ben, ezt azonban a publicista csak megállapította és nem dicsérte. Az is nyilvánvaló, hogy a diktatórikus rendszerekben a szabadság korlátozásával jelentős gazdasági eredményeket lehet elérni, egy ideig jóval gyorsabb gazdasági növekedést, mint a valóban demokratikus, a jog uralmát érvényesítő államszervezettel működő országokban. De Magyarország Európában van, és kis ország, nem nagyhatalom, mint Kína vagy Oroszország. A távol-keleti kistigrisek – Dél-Korea, de talán Szingapúr is idesorolható – valóban jelentős gazdasági sikereket értek el, de úgy, hogy egy klasszikusan szabadpiaci gazdaságot párosítottak egy félkatonai diktatúrával, elég jelentős társadalmi-morális skizofréniát is előidézve még az ázsiai kollektív mentalitáson nevelkedett lakosságban is. Erre az útra Európában már nem – a német fasizmus és a szovjet sztálinizmus után különösen nem – lehet lépni, a hatékonyságért nem lehet feladni a szabadságot, az emberi alapjogokat, az emberi autonómiát, a tényleges politikai demokráciát.

Magyarország az Európai Unió tagja, uniós tagállam pedig nem lehet illiberális, diktatórikus, nem színlelheti csak a parlamenti demokráciát. Lukasenka Belorussziája aligha léphetne be az unióba. Az unión belül lehet – a csatlakozási szerződés keretein belül – nemzeti államot működtetni, fel lehet lépni a liberális jóléti állam vadhajtásaival, devianciáival szemben, nem kell megengedni a szabadságjogokkal való visszaélést, az állampolgári kötelezettségek elhanyagolását. A közösségi érzést, a nemzeti ér-

zést tehát erősíteni lehet. De áldemokráciát, féldemokráciát, kiürült demokráciát működtetni nem lehet, az unió alapvetően liberális jogrendjét a csatlakozási szerződéssel elfogadtuk. Hozzá kell tennem, hogy Zakaria cikke sem sugallta az illiberális állam bevezetését az Egyesült Államokban, ezért is támadta az amerikai újságíró a CNN-en Orbán tusnádfürdői beszédét.<sup>7</sup>

Tölgyessy Péter már 2013-ban rámutatott arra, hogy Orbán Viktor globális fiskális világkapitalizmus, illetve az európai integráció elleni lázadása voltaképp *nélkülözi a mozgásteret*. Orbán eddig sikerrel lépett túl európai tabukon, ugyanis az Európai Unió eddig *egyszerűen nem volt felkészülve* arra, hogy egyes (különösen pedig a felzárkózásban az unió által támogatott új) tagállamok az unió gazdasági és jogi alapjaival ellentétes államműködéssel kívánják az unió tagjai maradni. Különösen nem várta el ezt Magyarországtól, amely a piacgazdaság és az önkorlátozó állam koncepcióját a 90-es évek elején az összes volt európai szocialista ország közül talán a legjobban valósította meg. A belső alkotmányos-államszervezeti ügyek alapvetően nemzeti hatáskörbe tartoznak, és ez is nehezíti az unió fellépését az „illiberális” tendenciákkal szemben. Az unió demokratikus malmai – hiszen húsznál több országot kell demokratikus módszerekkel egyeztetni – *lassan örölnek, de örölnek* (Balázs Péter). Orbán Viktor beleiszúrta néhány tűt az elefánt ormányába, de nem árt tudni: az elefánt nem felejt. Tartósan a demokráciát kiürítő autoritárius államokat az unió hosszabb távon nem fogja megtűrni a tagjai között.<sup>8</sup> Az emberi szabadság, autonómia, demokrácia alapértékei – semmilyen haté-

konysági, versenyképességi okból – nem sérülhetnek, liberalizmus, más nézetekkel szembeni tolerancia nélkül pedig nincs szabadság. Az igazi európai konzervativizmus, az európai kereszténydemokrácia mindig is liberális alapelveken nyugodott (persze nem az önző, harácsoló individualizmuson). Áldemokráciát a magyar lakosság már gyakorlatból ismer, tudniillik az ún. szocialista demokráciát. Újabb áldemokráciát – meggyőződésem – a lakosság döntő többsége most sem kíván Magyarországon. Az unió pedig – ez ma már egyre jobban látható – a világválság hatására nem adja fel a liberális jóléti jogállam eszméjét, hanem gyengeségei, torzulásai kiküszöbölésével épphogy fejleszteni kívánja azt.

#### A folytatás lehetséges két útja

Az első variáns: a *szabadságharc*, a permanens forradalom folytatódik. Folyamatos konfliktusok az unióval, illetve a szomszédokkal. További erőteljes állami politikai célzatú behatolás a gazdaságba, a humán szférába. A hívek gátlástalan gazdagítása. A jogállamiság további háttérbe szorítása, a tömegkommunikációs populista látvány-, sikerpolitizálás erősítése. A ballib táborral való politikai élet-halál harcot persze már nem lehet folytatni, mert a balliberálisok harakirit követtek el. De harc, az kell. Harc – mindegy, kivel és miért, no persze a népért a (kis)emberekért. Győzni kell a győzelemért (Cseh Tamás).

Sajnos a 2014-es újabb nagyarányú választási győzelem után – bár elhangzottak megnyugtató, nyugodtabb korszakot ígérő nyilatkozatok is – az Országgyűlés nyári ülészsaka a *rohanás folytatásáról* szólt. Már az első – kilakoltatásról szóló törvénynél – eltértek a ház-

szabálytól. A néhány hónapja általuk elfogadott *házzsabályt* – meglehetősen pitiáner módon – *módosították* annak érdekében, hogy az ülést vezető is szavazhasson. Még erre az egészen kivételes esetre is biztosítani kívánták magukat, ugyanis arra, hogy ha csak az ülést vezető szavazatával lenne meg a kétharmaduk. Ezt követően képviselői indítványra – néhány hónappal az önkormányzati választások előtt – módosították a *fővárosi közgyűlés* összetételét oly módon, hogy a kerületi polgármesterek legyenek többségben a fővárosi közgyűlésben. Lehet persze vitatkozni azon, hogy helyes-e a húsznál is több kerületi polgármester dominálásán alapuló fővárosi közgyűlés, vagy nem, de Stumpf István is helyesen állapította meg, hogy az egész választási rendszer stabilitását veszélyezteti, ha közvetlenül a választások előtt módosítják ilyen mértékben a választási törvényt. Elég sajnálatos, hogy az Alkotmánybíróságon belül kialakított kormányzati többség – elég egyértelműen megállapítható politikai okokból – 8:7 arányban összességében nem találta alkotmányellenesnek az önkormányzati választási törvény módosítását. Ugyancsak egyéni képviselői javaslatra, a házzsabálytól eltérve, rendkívüli sürgősséggel fogadták el a *reklámadótörvényt*, lényegében úgy, hogy az utolsó pillanatban benyújtott képviselői indítvánnyal az jó legyen a TV2-nek (ahol már megtörtént a rejtélyes magyar tulajdonszerzés), és a lehető legnagyobb mértékben sújtsa az RTL Klubot (amely nem a miénk). Majd a frissen elfogadott reklámadótörvényt sebtében számtalan helyen módosítgatni kezdték, különböző lobbierdekeket érvényesítve.

Megmutatkozott az is, hogy a

külső pénzek elosztásánál a kormány kizárólagosságot igyekszik biztosítani magának – lényegében ez húzódik meg az ún. *norvég alap* körüli összetűzésben. (Megállj, megállj, kutya Norvégia – Váncsa István.) A norvég alap Norvégia és másik két uniós kívüli állam pénze és nem magyar közpénz, de a kormány azt is felügyelete alá kívánja vonni, és a Kormányzati Ellenőrzési Hivatallal ellenőriztetné. (Természetesen az sem helyes, ha a norvég pénzt a kedvezményezett magyar civilszervezetek közvetlen politikai célokra használják, annak rendeltetésétől eltérve, de a deviancia kiküszöbölésére az adományozó jogosult.) A magyar sajtószabadság állapota is ismét nemzetközi reflektorfénybe került, miután tényfeltáró és a kormány számára kellemetlen cikkek után lemondásra kényszerült az *Origo* főszerkesztője, melyet követően a szerkesztőség számos munkatársa távozott a hírportáltól.

Tehát a harc folytatódik a „vég-sőkig” – ez az első lehetőség. Van-e olyan álláspontok azonban, hogy csak ez a lehetőség van. E vélemények szerint a rohanás, a harc az orbáni rend lényege, a helyzet nem konszolidálható, nem stabilizálható (a „konszolidálhatatlan nem konszolidálható”).<sup>9</sup> Amennyiben a magyar alkotmányos rendszer halála a második Orbán-kormány alatt már tényleg bekövetkezett, a demokráciát már felszámolták, úgy nincs más, mint a meglehetősen reménytelennek tűnő polgári ellenállás, avagy amit Sólyom László mondott egy könyvbemutatóján: vissza kell menni a könyvtárba. Szerintem azonban még nem jutottunk ideig.

Mi lehet a szabadságharc vége? Ez nehezen megjósolható. *Bármi*

*meg történhet.* Tovább haladhatunk egy valóban illiberális állam felé. De Orbán Viktor képes is ezt a folyamatot leállítani – ha a Liberális Internacionálé alelnökéből kiindulva eljutott az illiberális államig, akkor a jelenlegi harcból elérkezhet a stabilizációhoz is. De voltképp váratlanul előkerülhet a „Fidesz Gorbacsovja” (Pataki Ferenc) is. Egy ilyen egypólusú radikális kormányzás eltarthat akár évtizedekig, de egy váratlan eseményre bármikor felborulhat. Remélhetőleg nem lesz rossz vége a történetnek.

Tudniillik van egy *másik út* is. Nevezetesen a *nyilvánvaló túlzások megszüntetése, önkorrekció és utána a stabilizáció.* Végletekig ugyanis nem lehet folytatni a permanens forradalmat. Azt állítják egyesek, hogy Magyarország a szabadságharcosok földje, a nemzet lelke kívánja a harcot, a sértett nemzeti önérték tört utat magának. Úgy gondolom, *tévednek.* Az 1850-et követő években is az emigrációba szorult Kossuth „apánkat” csodálta, de Deák Ferencet követte a nemzet a kiegyezés kompromisszumokat követelő útján, és Kossuth fia – Kossuth Ferenc – az „aradi gyilkos” Ferencz József császár minisztere lett, aki pedig öreg korára a nemzet „apjává” változott (kicsit hasonló Kádár János sorsa). Nekünk nem kell olyan isten, aki nem tud magyarul – éneklik Koppany hívei Szörényi-Bródy híres rockoperájában. De a csendes többség Istvánt követte a nyugati kereszténység útján, hiába miséztek a nyugatról jött papok latinul, és István a római pápától kapott koronát (amely – és fizikailag nem az – csak később minősült szent koronának). Úgy gondolom, hogy a magyar lakosság tiszteli a nemzeti ha-

gyományokat, de a középkorba nem kíván visszasüllyedni, felfogja, hogy ő *nemcsak magyar, hanem európai is*, sőt a globalizáció folytán szükségképp előbb-utóbb *világpolgárrá* válik, ennek minden előnyével és hátrányával. A magyar állampolgárok túlnyomó többségükben – akár szidva is az uniót – uniós polgárok akarnak maradni, azaz a persze általában csak elvi lehetőséggel, hogy Bécsben is nyithatnak cukrászdát. A magyar gyarapodni akar, de békében, fosztogatás, sarcolgatás nélkül, mert lehet, hogy előbb-utóbb őt fogják sarcolgatni. Harminc-negyven év után már nem kíván leszámolni a kommunizmus bűneivel, és az sem nagyon érdekli, hogy mit írt Tormay Cécile az 1920–30-as években, antiszemita volt vagy sem. Úgy gondolom, az önkorrekciónak nem a gyengeség jele lenne, hanem a bölcsességé.

Sajnos az egész magyar politikai rendszert deformálja a szociáldemokrata és liberális erők hihetetlen gyengesége és megosztottsága. Ha az e körbe tartozó erők valóban összefognának, és nem egymással küszködnének, akkor lenne valamifajta politikai ellensúly, amely fékezné a kormánypártok radikális irányzatait. Ez jelenleg nincs így, és ez a szabadságharcos irányzatot támogatja. Ugyanakkor az állandósult szabadságharcot leállítani kívánó erők növekednek a *jobbaldalon, a konzervatív keresztény világnézet táborában* is, az ún. mérsékelt jobbközép egyre jobban hallatja a hangját. Horányi Özséb – aki aztán igazán nem balliberális, és mély keresztény gyökerei vannak – így ír a norvég alappal kapcsolatos ügy kapcsán: „Nem tudom, a hatalom valóban politikai nyomást akar-e gyakorolni, vagy csupán nem érti, hogyan működik a Norvég Civil

Alap. *És talán Európát sem érti.* Talán azt sem, hogy a demokrácia nem jogtechnikai ügylet: akkor sem teszünk meg bizonyos dolgokat, ha jogilag meg tudnánk tenni: ha meg kétharmadunk van, még kevésbé. A demokrácia sok esetben az önkorlátozásról szól.”<sup>10</sup>

Borókai Gábor, a Heti Válasz főszerkesztője azt írja, hogy az elmúlt ciklus úgy ért el nagy eredményeket, hogy „...közben a fél világot sikerült magunk ellen hangolni”. Négy év rohamunka után „... a bátorság párosulhatna a nagyobb higgadsággal, megfontoltsággal, együttműködési készséggel”. Ugyanakkor Borókai szerint „a kétharmados rutin átrobogott rajtunk”: a reklámadótörvényt egyéni képviselői javaslatra (olyan képviselőtől, aki a benyújtás után két héttel államtitkár lett), egyeztetés és érdemi vita nélkül, kikerülve az államigazgatási egyeztetési mechanizmusokat fogadta el az Országgyűlés, pedig nem volt a sietségre semmilyen indokolható, költségvetési kényszer.<sup>11</sup> (Az ezzel kapcsolatos jogalkotói felelőtlenséget jól mutatja a benyújtó L. Simon László alábbi nyilatkozata: „nem állítom, hogy hibátlan jogszabály. Bedobtam egy követ az állóvízbe.”<sup>12</sup> A törvényalkotás azonban nem kődobálás. Zsuppán András a Heti Válasz 2014. június 2-i számában az önkormányzati választási törvény közvetlenül a választások előtti megváltoztatását nevezi „nem elegáns megoldásnak”, de azazal mentegeti, hogy „a politikában azonban előfordulnak nem elegáns megoldások”.<sup>13</sup> (Persze, felrémlett egy esetleges ellenzéki győzelem Budapesten – nosza, tegyük ellem, hogy biztosra menjünk.)

De a kiszámíthatóbb, nyugodtabb, kompromisszumot is kereső kormányzás, a kevesebb és kiérlel-



tebb törvényhozás iránti vágy magában a kormányban is megjelenik. Balog Zoltán a HVG-ben elismeri, hogy „az elején túl messze mentünk”. Szerinte eleinte kellett rohamozni, azonban most már a vetés betakarításának szakaszába lépett a kormány.<sup>14</sup> A kormányzás politikai elemének eltúlzásával szemben Chikán Attila is fellép: igenis vissza kell fogadni a szakértelmet.<sup>15</sup> A kiegyensúlyozott Varga Mihály is tárgyalni kíván a devizahitelesek ügyben a bankszövetséggel, és megegyezés alapján kíván törvényt hozni ezen égető társadalmi-gazdasági probléma végleges megoldására.

Az új igazságügyi miniszter, Trócsányi László híres jogászcsalád tagja, jogászprofesszor, volt alkotmánybíró, francia jogterületen nagykövet, dolgozott a Velencei Bizottságban és ügyvédként is. Kinevezését a jogászközvélemény nagy meglepetéssel fogadta, jelentős bizalmat élvez. Első nyilatkozatai biztatóak – kiállt a jogállamisági eszme mellett („minden politikai rendszer létezésének alapja a jogállam”), az uniós jogharmonizáció mellett („alkotmányos kötelezettségünk a közösségi jog átültetése a nemzeti jogba”), a bíróságok működésével kapcsolatos bizalom növeléséért („bíróságok jogerős határozatait a végrehajtó hatalomnak akkor is el kell fogadnia, ha nem ért velük egyet”). Trócsányi felvetette az Alkotmánybíróság gazdasági hatáskörének helyreállítását, kijelentette, hogy egyes peres eljárások adminisztratív áthelyezése egyik bíróságról a másikra „szerencsétlen megoldás” volt, és hogy hisz a bírók függetlenségében. Az unióval kapcsolatban – bár Orbán szerint a kormány intézkedéseinek megvédése lenne az alapfeladata (a

„harc”) – leszögezte, hogy először érvelni kell, és csak azután kell „jogi csatákba bocsátkozni”. Nem egyszerűen a kormány, hanem az egész ország ügyvédjeként kíván fellépni mint szakminiszter (tehát a politikai elem háttérbe szorításával), annak az elvnek a jegyében, hogy „...az udvariasságból még senkinek nem lett baja”.<sup>16</sup>

Orbán Viktor 2013-ban egy vállalkozói érdekszövetség konferenciáján kifejtette, hogy nem tud a vállalatok-vállalkozók számára *kiszámíthatóságot* garantálni. Ez pedig nagyon nagy kormányzati hiba. Nem lehet külföldről történő befektetéseket kizárólag egyedi különmegállapodásokkal inspirálni. (No persze, ha a befektető ellenség, erőforrás-szivattyú – lásd Tellér Gyula hivatkozott cikkét –, akkor érdemes elriasztani.) Nem lehet már a válságra hivatkozni, a válság egy-két éve véget ért, helyreállítási-kiigazítási szakaszba léptünk. Az emberek nyugalomra, az üzleti világ kiszámítható gazdasági környezetre vágyik. Ez igaz a Fidesz mellett álló nagyvállalatokra-nagyvállalkozókra, illetve a Fidesz-hívó közép- és kisvállalkozói rétegre is. A megszerzett javakat fialtatni, élvezni permanens harc közben nem lehet, lassan csak a fideszes vállalkozás tud elvenni fideszestől, azaz a forradalom könnyen felfalhatja saját gyermekeit. Nagyon elgondolkodtató Lantos Csabának, a Fidesz mögött álló Széll Kálmán Társaság elnökének a Heti Válaszban megjelent interjúja, amelyben kijelenti, hogy a rendszerváltozás korszakát (mármint a 2010 utáni – *S. T.*) a Fidesznek mielőbb le kell zárnia, és át kell térnie a konszolidáltabb időszakra. Eddig a mennyiség a minőség rovására ment. („Konzervatív emberként nem mehetek el szó nél-

kül a visszamenőleges vagy a parlamentáris rend formális betartását mellőző törvényalkotás mellett.”<sup>17</sup> A magyar jogászság szerintem szinte teljes egységben elutasítja a gondolatnál is gyorsabb turbójogalkotás okozta káoszt, és felsorakozik a jogrendszer mielőbbi stabilizálása mellett. Áder János köztársasági elnök több megnyilvánulása (pl. hibás törvények visszaküldése az Országgyűléshez) is ebbe az irányba hat.

Véleményem szerint ezért – függetlenül Orbán Viktor állandósult harci vágyától és győzelemre törni kívánó habitusától<sup>18</sup> – a *stabilizáció is reális alternatíva*, kiszámíthatóbb, nyugodtabb kormányzással, kiérleltebb törvényhozással, főleg akkor, ha nem rövid távon gondolkodunk. (Igaza van Tölgyessy Péternek: forradalmat – ha van erő – elég könnyű elkezdeni, de meglehetősen nehéz befejezni.) Ez már azért is reális alternatíva, mert nyilvánvalóan ezt támogatná az *Európai Unió, a nyugati nagyhatalmak* és különösen a magyar gazdaság szempontjából elsődleges Németország kormánya. (A „szabadságharc”, a nyugtalanság legfeljebb Oroszországnak érdeke.) Nyilvánvalóan támogatná a stabilizációt az Amerikai Egyesült Államok is. De alapvetően a belső politikai erőknek kell elérniük a nyugodt, békés, gazdasági-társadalmi fejlődést Magyarországon. Mit mond az Alaptörvény utolsó mondata: legyen szabadság, béke, egyetértés. Mivel pedig a balliberális tábor egyelőre megosztott és igen gyenge (amit például a budapesti főpolgármester-választásnál műveltek, rossz viccnek minősíthető), a *stabilizációt alapvetően jobboldalról, a konzervatív keresztény nemzeti erőknek kell előmozdítaniuk*. (Nagyon sokat

tehet ezért Erdő Péter bíboros, aki nemcsak teológus, hanem jogtudós is. Nyilván látja a szabadságharc folytatásának veszélyeit a keresztény konzervatív világnézet szempontjából is.)

Nyilvánvaló azonban az is, hogy a korrekció jegyében történő stabilizáció kvázi ellentételeként a baloldalnak, a liberális értelmiségnek tudomásul kell vennie az Orbán-féle alrendszerváltozás lényegét. Az 1988–90-es államszervezethez, a teljesen liberális gazdaság- és társadalomszervezéshez *nincs visszaút*. Egy nacionalistább és etatisztább Magyarországot kell elfogadnia, egy erősebb állami jelenlétet a gazdaságban és a társadalomban. Az Alaptörvényt sem lehet nem létezőnek vagy érvénytelennek tekinteni, mint több tekintélyes jogász teszi a Szalay László Társaságban. A balliberális oldalnak ehhez egyszerűen nincs meg az ereje, és aligha valószínű, hogy belátható időn belül neki legyen a parlamentben kétharmada. A 2014–2018-as szakaszban az orbáni rendszernek jó esélye van a további megszilárdulásra, a gazdaság, de a szellemi élet jelentős része is – ha eddig nem tette – át fog állni a Fidesz oldalára, különösen akkor, ha a kormánypártok a stabilizáció útját választják. Tudniillik élni, boldogulni kell, mindenki nem mehet külföldre. A kormányzattól független ún. önálló hatalmi ágak vezetőit sem lehet leváltani jogállami módszerekkel egy esetleges baloldali választási győzelem esetén sem. Fel kellene hagyni a „fideszes rablógazdaság” (Debreczeni József) felszámolására és az eredeti állapot visszaállítására irányuló törekvésekkel is – a javak most már rövid időn belüli harmadik újraszétoztását 1990, illetve 2010 után a magyar gazdaság aligha

tudná elviselni. Tudomásul kell venni, ami a gazdaságban 2010–2014 között történt – persze az egyértelműen kriminális esetek kivételével.

Ugyanakkor reális kívánság, hogy a konszolidáció előtt *meg kell szüntetni a 2010–2014-es kormányzati ciklusban kialakított államszervezet-államműködés nyilvánvaló torzulásait, túlhajtásait*, amelyen a magam részéről elsősorban

a) a jogállamiság túlzott korlátozását,

b) a kiszámíthatatlan turbójogalkotást,

c) a piaci mechanizmusok indokolatlan háttérbe szorítását,

d) a nemzeti érzés eltúlzását,

e) az elavult konzervatív ideológia erőszakos terjesztését,

f) a kormányzati stílus durvaságát, metodikájának kulturálatlanságát értem.

Ezeket a valóban „illiberális” elemeket változtatni végső soron a Fidesz–KDNP érdeke is, tudniillik a visszautasíthatatlan kétharmados ajánlat egyszer majd megszűnik, az erősebb kutya indiszkrét bája is eloszlik. Fel kell a kormányzati erőknél fogniuk, hogy a demokráciába a többség önkorlátozása is beletartozik.

Amíg tehát a szabadságharc, a forradalom folytatása valóban egy illiberális állameszme megvalósítása felé hathat, addig az önkorrekcióval történő stabilizáció *középútra* hozná a magyar államot, a magyar kormányzást, nevezetesen a hatékonytalan szuper-jogállamiság és a jogállamot korlátozó demokrácia-deficit közé, erősítve kapcsolataikat az Európai Unióval.

Jogász oldalról az eddigi kormányzás középpontjában az *Alaptörvény* állt. Az Alaptörvény és a hozzá tartozó sarkalatos törvények

„rendbetételén” alapulhatna a közjogi, majd ezt követően a gazdasági és a társadalmi stabilizáció.<sup>19</sup> Ezért az Alaptörvényből ki kellene venni a jövőre nézve már teljesen *felesleges ideológiai kinyilatkoztatásokat*, így például az MSZP megbélyegzését. Ez megtörtént, ennyi elég legyen. Ki kellene venni a napi politikára, aktuális gazdasági-társadalmi problémákra vonatkozó rendelkezéseket is, mert azok nem a jövőre irányulnak, az alkotmány pedig a jövőre (és nem a múlt) irányított alapvető törvény. Az Alaptörvény alkotmánytörvény, a történeti alkotmány pedig a magyar történelem része és nem élő jog.

Vissza kell állítani az *Alkotmánybíróság teljes hatáskörét*, megszüntetve a jelenlegi gazdasági korlátozást. Módot kellene adni minden parlamenti frakciónak, illetve legalább a frakcióalakítás határát elérő számú, e célból összeálló képviselőnek (ez jelenleg öt), hogy utólagos normakontrollért forduljon az Alkotmánybírósághoz.

A törvény-előkészítés során meg kell követelni a jogalkotási törvényben a törvényjavaslatok előkészítésére vonatkozó garanciális szabályok betartását abban az esetben is, ha nem a kormány terjeszti elő a törvényjavaslatot. A házszálytól való eltérést, illetve a sürgősségi eljárásokat a jelenlegi szabályokhoz képest jelentősen korlátozni kell. A jogalkotás feleljen meg a minőségi jogalkotás nemzetközi követelményeinek, garantálja a jogbiztonságot, zárja ki a visszamenő hatályt, a túlszabályozás ellen pedig elsősorban a tervszerű dereguláció tényleges alkalmazásával kell küzdeni.

El kellene ismerni, hogy a bírói-ügyészi kényszernyugdíjazás súlyos politikai hiba volt, támadás a

bírói függetlenség eszméjével szemben. A jövőre nézve meg kell szüntetni az ügyészi és a bírósági tevékenységre irányuló politikai nyomás minden formáját (például vezető politikusok ne kifogásoljanak egyedi ügyészi-bírósági döntéseket).

Erősíteni kell az Alaptörvényben az Állami Számvevőszék és a Költségvetési Tanács hatásköreit, ellenőrzési jogköreit a kormányzat gazdasági tevékenysége felett.

Csökkenteni kell a túlcentralizáltságot az államigazgatásban, és növelni kell a területi-települési önkormányzatok autonómiáját, főleg a közintézmények fenntartása terén. (Ez persze nem jelentheti a 2010 előtti állapot helyreállítását.) Abba kell hagyni az „*agyonkormányzást*” (Szilágyi Ákos), valamennyi államháztartási alrendszer állandósult újra-újraátalakítását, sokkal több lehetőséget kell adni az autonómiák érvényesülésének, az autonóm mozgásokon alapuló folyamatoknak.<sup>20</sup>

Biztosítani kell a közmédiában a pártatlanságot, és a Médiatanácsban nagyobb egyensúlyt kellene biztosítani. Felvásárlásokkal sem szabadna a médiában a szinte teljes egyoldalúságra törekedni (önkorlátozás).

Az Alaptörvény túlzó, hibás rendelkezéseinek kiküszöbölése után viszont biztosítani kell az alkotmányos stabilitást, további állandósult módosítgatásoknak ne legyen helyük.

Ami az Alaptörvényen kívüli kérdéseket illeti, az *unióban az együttműködés elsődlegességén alapuló politikát* kell folytatnunk, a kilépés ugyanis nem reális alternatíva. Nyilvánvalóan képviselni kell nemzeti érdekeinket, nem kell lefelelni senkinek, de a mesterséges

ütközésektől, provokatív nyilatkozatoktól is tartózkodni kell. Kisebbség nagyobb ún. kötelezettségszegési eljárások minden tagállam ellen folynak, ilyenek versenypolitikai okokból (állami támogatások, adómentességek, hatósági ármegállapítások) a jövőben is előfordulhatnak Magyarországgal szemben. Az unió belüli viták azonban *barátok közti viták*, az unió nem ellenségünk, nem harcolhatunk vele. Az Európai Egyesült Államok létrehozása pedig nem jelenlegi probléma, évtizedek múlva kell majd erről dönteni – ezzel szemben most küzdeni felesleges. Egyébként is egy európai föderáció nem feltétlenül ellentétes a „nemzetek Európája” gondolattal. Az alapvető Nyugat-orientáció mellett fokozni kell a Keletre irányuló exportot, ösztönözni a keleti országok Magyarországon való befektetéseit, de ez nem jelentheti antidemokratikus „keleti” kormányzati módszerek átvételét, bármennyire hatásosak lehetnek is adott esetben.

A nemzetpolitika folytatandó, de jobban összeegyeztetendő a szomszéd országokkal való együttműködés fejlesztésével, illetve az európai integrációval. A kalandor akcióktól, felesleges provokációktól az ún. nemzeti militarizmustól tartózkodni kellene (mint az olyan kijelentésektől, hogy a magyarkérdés a második világháború óta megoldatlan, amelytől a valamikori kisantant valamennyi országa miniszterelnökének feláll a szőr a hátán).

A *magánszférába való indokolatlan erőszakos behatásokat* meg kell szüntetni. A piac nyilván nem mindenható, az állam aktív, kiegészítő-korrigáló-ösztönző szerepet játszhat a gazdaságban. De a magántulajdont tiszteletben kell tartani, az állami szektor privilégiumokat nem

élvezhet. A politikai zsákmányszerzés elvét nem szabad átvinni a gazdaságra. Az állami támogatások, illetve a közbeszerzések körében a kirívó és célzatos pártossággal a kormánynak fel kell hagynia.

*Az állam ideológiai hatalomként való viselkedését ugyancsak meg kell szüntetni, ettől függetlenül még a kormány fokozottabban támogathat nemzeti, keresztény, konzervatív irányzatokat (pozitív diszkrimináció). A civil szféra állami támogatása nem lehet kirívóan elfogult, a „saját emberek” megfelelő képességek nélküli pozícióba juttatása nem kívánatos. Es amit a magam részéről igen fontosnak érzek, jóval kulturáltabban kell kormányozni, egyeztetni, ha lehet, megállapodni, tartózkodni a sértő kijelentésektől, az arroganciától, az átvágásoktól, a parlamenti erőfölénnyel való visszaéléstől.*

Ha ez megtörténik, valós értelmet kap a Nemzeti Együttműködés Rendszere. Az inga kilengése fokozatosan megszüntethető, középre

kerülhetünk az államfelfogás tekintetében is, kialakítható valami fajta *nemzeti minimum*. Szerintem az erősebb nemzeti orientáció, az alapjogok kötelezettségekkel való kiegészítése, a közösségi vonatkozások beépítése a jogrendszerbe a jelenleginél toleránsabb liberális oldalról is elfogadható. A jogállamisági eszme igenis összeegyeztethető a kormányzati hatékonysággal. Megszüntethető a *politikai hidegháború*, az egyre mesterségesebbé váló gyűlölködés. Amíg ugyanis ez uralkodik nálunk, nincs esély a Nyugathoz való felzárkózásra, versenyképességünk növelésére, a *kormányzás iránti közbizalom* fokozására, nemzetközi hitelességünk biztosítására. A magyar lakosság nem kíván távolodni Nyugat- (Észak-) Európától, nem akar balkanizálódni – a „nemzet lelke” békét és szabadságot kíván, elutasítja a keleties autokráciát, és elfogadja a fontolva haladó, nemzeti értékeket megőrző európai, nyugatias modernizációt.

45

### Lábjegyzetek

<sup>1</sup> Láncki András: Mi a tét? Heti Válasz, 2014. január 9. Láncki gondolatmenetének teljes kifejtését l.: A politikai tudásról, Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2012., különösen 50–52. o.

<sup>2</sup> L. a nyugati sajtóvisszhangról Oplatka András: Hírünk a világban. Budapesti Európa Intézet, 2012. március, amelyben leszögezi, hogy nem kellene kuruckodni, mert ez Nyugaton arroganciaként hat, továbbá, hogy a nyugat-európai társadalmakban a kompromisszum önmagában érték, nem pedig gyengeség.

<sup>3</sup> L. ezt a gondolatot Lengyel László–Surányi György: A magyar hanyatlás. Népszabadság, 2014. március 22.

<sup>4</sup> A kormányzati gazdaságpolitika közgazdasági bírálatát l. Békesi László: Kritika és feladatok. Mozgó Világ, 2014/2. 133–141. o.; Csillag István: Ment-e... a világ elébb. Gondolatok az Orbán-rendszer gazdasági hatásairól. Népszabadság, 2014. március 14., valamint Petschnig Mária Zita fejtegetéseit a „mintha” gazdaságról, l. a Népszava 2014. április 8-i számában Szemfényvesztés és látszatsikerek címmel.

<sup>5</sup> L. Láncki András: Van-e magyar modell? He-

ti Válasz, 2013. január 17. Láncki e kérdésre lényegében igennel válaszol, és hasonló a véleménye Tellér Gyulának is a hivatkozott Született-e Orbán-rendszer 2010–2014 között? című cikkében. L. Nagyvilág 2014/3.

<sup>6</sup> L. Barcza György: A magyar gazdasági modell. Nemzeti Érdek, 2013/3. 26–35. o.

<sup>7</sup> L. Fareed Zakaria: The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs, 1997/11–12. Az illiberális kifejezés a magyar politikában Orbán Viktor 2014. június 26-án Tüsnádfürdőn tartott beszédében bukkant fel, igen nagy sajtóvisszhangot keltve. Egyesek szerint Orbán beszédét Tellér Gyula hivatkozott cikke alapozta meg, Tellér Gyula azonban e munkájában illiberális államról nem beszélt.

<sup>8</sup> L. J. V. Müller: Lehetséges-e diktatúrát működtetni az Európai Unióban, avagy tehet-e valamit Brüsszel a tagállami demokráciák védelmében? Fundamentum, 2012/3. 34–45. o. Hasonló állásponton van Csepeli György is: A maffiaállam használt ruhája. Mozgó Világ, 2013/9. 10–12. o.

<sup>9</sup> L. Fleck Zoltán: A vezér és az ő demokráciá-

ja (meg az alattvalók). *Mozgó Világ*, 2013/9. 44. o. Hasonlóan Lakner Zoltán–Tóth Akos: *Rendszerválás Magyarországon 2009–2013*. Kalligram, Budapest, 2014. Több gazdasági szakembernek is ez a véleménye, így Békesi László is ezen az állásponton volt több interjújában.

<sup>10</sup> L. Horányi Özséb interjúját: *Demokráciadeficit*. 168 Óra, 2014. június 10.

<sup>11</sup> L. Borókai Gábor: A kétharmados rutin. *Heti Válasz*, 2014. június 12.

<sup>12</sup> L. L. Simon László interjúját a *Heti Válasz* 2014. június 12-i számában.

<sup>13</sup> L. Zsuppán András: Merre tovább Budapest? *Heti Válasz*, 2014. június 12.

<sup>14</sup> L. Balog Zoltán interjúját a *Heti Válasz* 2014. június 19-i számában.

<sup>15</sup> L. Chikán Attila: Visszafogadni a szakértelmet. *Heti Válasz*, 2014. június 13.

<sup>16</sup> L. Trócsányi László két interjúját a *Figyelő* 2014. június 12-i és a *Heti Válasz* 2014. június 12-i számában.

<sup>17</sup> L. Lantos Csaba Lebontani a szocializmust

című interjúját a *Heti Válasz* 2013. január 10-i számában.

<sup>18</sup> Idézet Gyurgyák János a *Heti Válasz* 2013. január 10-én adott interjújából: Orbán Viktor kormányzási gyakorlata modern jellegű, nem történeti példákat követ, s bár hatalomkoncentrációra irányul, és bizonyos autokratikus jegyei is tapasztalhatók, ez véleményem szerint (nem a rendszerből, hanem – S. T.) a kormányfő személyiségjegyeiből, türelmetlenségéből, magányából és nem a minden alapot nélkülöző megbántottságából és bizalmatlanságából fakad.

<sup>19</sup> Bokros Lajos is első lépésként az Alaptörvény átfogó módosítását javasolta, és hosszabb előkészítés után egy közmegegyezésen alapuló alkotmányt. L. *Elvesztett évtized*. A magyarországi gazdaság- és társadalomfejlődés újabb szakutcaja és a még mindig lehetséges modernizáció alapvetése. *Elet és Irodalom*, 2013. december 20.

<sup>20</sup> L. Szilágyi Ákos: *Túlkormányzott ország*. *Népszabadság*, 2014. január 18.



Sóvári Melinda munkái (58. o.)